

A KÉSŐRÓMAI BELSŐPANNÓNIAI ERŐDÖK KÉRDÉSÉHEZ (ELŐZETES JELENTÉS AZ 1971–1974. ÉVI SÁGVÁRI ÁSATÁSOKRÓL)

A XVIII. század óta ismert, hogy Ságváron (Somogy megye, siófoki járás) a község belterületén egy nagyobb méretű római erőd fekszik. A lelőhelyet Rómer Flóris¹ és Kuzsinszky Bálint² is ismerte, de az alaprajzot és az erőd elhelyezkedését tévesen állapították meg. Az 1930-as évek végén Radnóti Aladár tárta fel az erődhöz tartozó későrómai temető sírjainak jórészét,³ Paulovics István pedig az erődöt kutatta.⁴ Az erőd és a területen fekvő korábbi római település történetét először Radnóti Aladár foglalta össze:⁵ a korábbi, Tricciával azonosítható római telep (*Itin. Antonini 267,7*) a területen előkerült sigillata leletek alapján az i. sz. 1. században indul.⁶ Az erődhöz tartozó temetőt Burger Alice dolgozta fel.⁷ A IV. században egy római erődöt építettek a területen, amely Ioviával (Heténypuszta, Somogy m.), Környével (Komárom m.), Mursellával (Mórichida–Kisárpás, Győr–Sopron m.), és Fenékpusztával együtt a belső-pannoniai erődített telepek sorába tartozik. Ezeknek a IV. századi erődítményeknek a rendeltetése azonban vitatott. Kutatásuk segítséget nyújt nemcsak Pannonia IV. századi, hanem a Dunántúl népvándorláskori történetéhez is. A fenékpusztai erőd az V–VI., sőt a későbbi századokban – ha törésekkel is – lakott terület volt; később is annak használták.⁸ A kutatási program szerencsésen összehalkozott Ságvár általános rendezési tervével, amelynek készítői eleve számításba vették a nagyfontosságú objektum meglétét. Az ásatás megindulását tehát ez a kettős ok – egy tudományos és egy gyakorlati – tette szükségesé. Meg kellett határozni a későrómai erőd pontos kiterjedését, hogy a községrekonstrukciónál biztos alapokra lehessen támaszkodni. Az első 4 éves ásatási munka az erőd falainak alaprajzi meghatározásán és felmérésén túlmenően a terület és a belső-pannoniai erődök története szempontjából tudásunkat sokban gazdagította.

Az ásatási munka 1971 nyarán indult meg. Az erőd-fal nyomvonalának bejáratása után az erődnegyszög nyugati, északi és déli⁹, majd 1972-ben a keleti erőd-falát metszettük át¹⁰ az erőd déli kapuépítményével együtt.¹¹ 1973-ban az északi kapuépítmény alaprajzát (40. kép) határoztuk meg egyéb kutatások mellett.¹² 1974-ben a déli kapu nyugati tornyának belseje, valamint egy belső épület került kutatásra.

Az erőd Ságvár belterületén, a siófok–szekszárdi 65. sz. országút keleti oldalán fekszik, lejtős területen. Az erődtől nem messze délre és nyugatra a somogyi dombvidék kezdődik. Keletre, a lejtő alján a terület mocsaras: itt fut az észak felé folyó Jaba patak. A vizenyős terület túloldalán, tőle keletre meredeken emelkedik ki a Tömlőchegy, amelynek keleti lejtőjén terül el a későrómai temető.

Különös számunkra az erőd helyének kiválasztása. A nyugat, kelet és dél felől dombokkal körülvett, észak felé nyitott területen a nyugatról kelet felé lejtős, sík területnek a legkeletibb, legmélyebben fekvő végén fekszik olyannyira, hogy az erőd keleti falának a kutatását a magas talajvíz nagyon megnehezítette. A lejtő esése az erőd nyugati és keleti széle között eléri a 10 métert. A lejtő alján a talajvíz már 30–40 cm-re jelenik. Az erőd tehát a környék legmélyebb pontján fekszik, olyan területen, ahonnan távolabbi területre kilátás csak észak felé nyílik, miután három oldalról a dombosor lezárja. A terület kiválasztását talán az a védelmi szempont indokolta, hogy az erőd keleti oldalán folyó patakkal a felszíni adottságok felhasználásával az erőd északi és déli oldalának keleti harmadát, valamint a keleti oldalt el lehetett mocsarasítani, így ez természetes védelmet nyújtott. Az erőd csak a környező dombok tetejéről, tehát csak viszonylag közlelről látszik. Talán éppen szándékosan rejtették el, hogy a betörő ellenség figyelmét elkerülje. Ez a tény az erőd refugium jellegére utalhat. Továbbá az erődtől délre nyíló észak–dél irányú völgy

1. KOCZTUR É., RF 13 (1964) 15.

2. KUZSINSZKY B., A Balaton környékének régészeti emlékei. Budapest 1920. 10.

3. RADNÓTI A., AÉ 15 (1939) 148. A temetőt Sz. Burger A. dolgozta fel. AAH 18 (1966) 99. A tömlőchegyi temetőnek – véleményem szerint – mintegy 1/3 része nincsen feltárva.

4. RADNÓTI A., MTA 5 (1954) 494.

5. RADNÓTI A., PWRE II. R. VII. 82.

6. It. Ant. 267,7 ed. CUNTZ I. 40.

7. RADNÓTI A., MTA 5 (1954) 494.

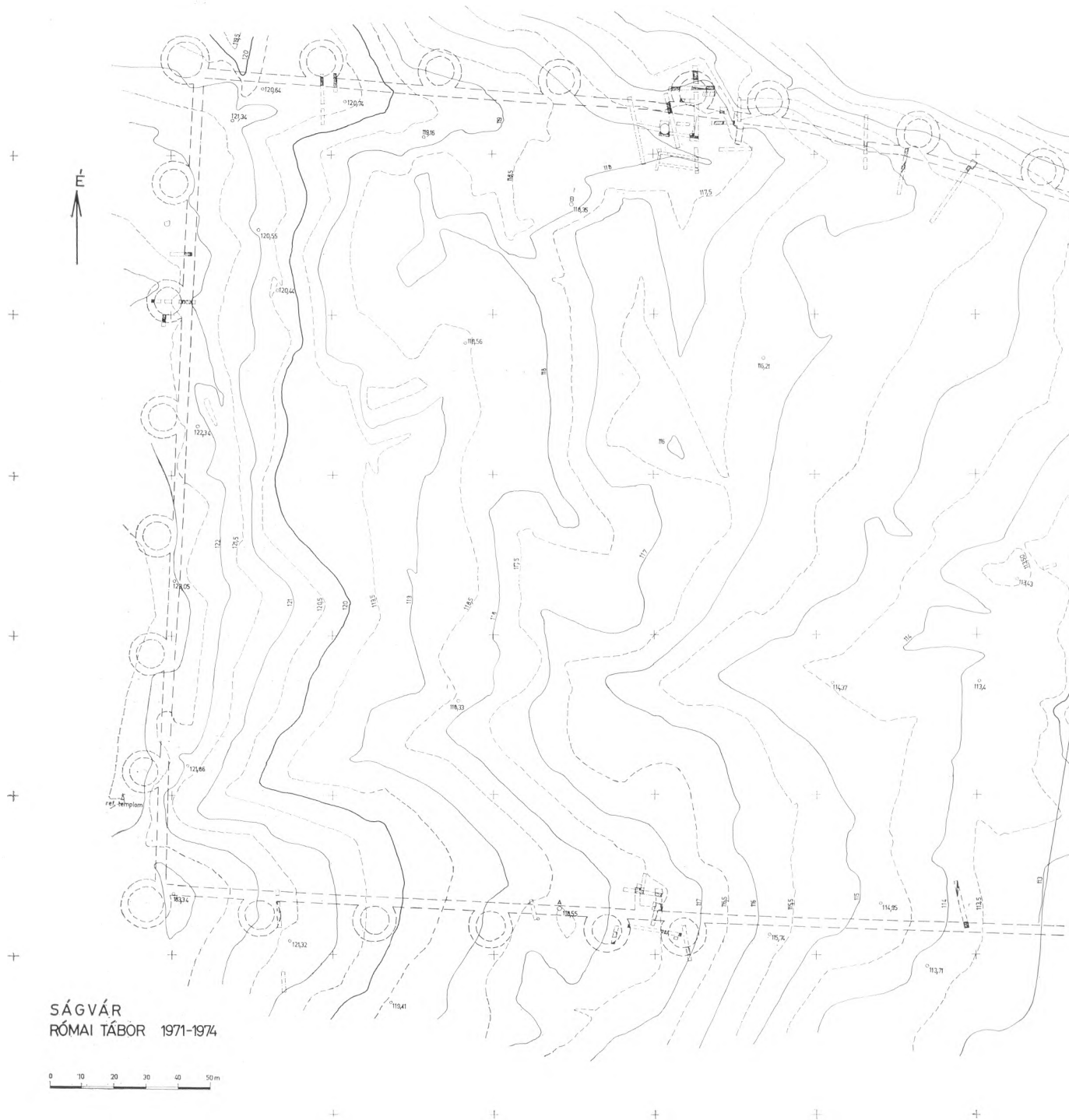
8. SÁGI K., AA 17 (1970) 152.

9. TÓTH E., AÉ 99 (1972) 258–9.

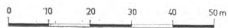
10. TÓTH E., AÉ 100 (1973) 265.

11. TÓTH E., AÉ 100 (1973) 265.

12. TÓTH E., AÉ 101 (1974) 100.

SÁGVÁR
RÓMAI TÁBÓR 1971-1974

40. A ságvári római erőd rekonstruált alaprajza. — Rekonstruierte Grundrisse der römischen Festung von Ságvár
1:400

az egyetlen lehetőség arra, hogy út vezessen. Az erőd ennek a völgynek a bejáratánál épült meg, az útszakasz biztosítására.

Az erődfal kutatását a már említett magas talajvíz mellett az is nehezítette, hogy az erőd egész területe Ságvár belterületén fekszik, így a kutatási lehetőségeket a mai beépítettség nagyban befolyásolta. Szerencsés körülmény volt, hogy az erőd mindkét kapuja (egyik az északi, másik a déli oldalon) beépítetlen területre esik, és, így lehetőség nyílt az alaposabb kutatásra. Az északi erődkapu szintjei azonban majdnem teljesen lekoptak. Az ásás során kitűnt, hogy az erődfalakat az oldaltornyokkal együtt legkésőbb a XIX. század elején alapjáig kitermelték. A belső épületek alapfalai azonban a legtöbb kutatott helyen megmaradtak. Az ásás során meg tudtuk határozni az erődfal vonalát, alaprajzát, az oldaltornyok rendszerét, méreteit és mindkét kapuépítmény alaprajzát. Az erőd saroktornyainak kutatásra azonban alig nyílt lehetőség: az ÉK-i sarkon a magas talajvíz ellenére sikerült meghatározni a kerek tornyot és méretét, de periódusvizsgálatra az erózió és a magas talajvíz miatt nem volt lehetőség. A DK-i sarokrész feltárását a magas talajvíz, az ÉNY-i és DNY-i sarkokon a ráépült lakóházak nem engedték meg a feltárást. Az erődfal falainak pontos felmérése után azonban úgy látszik, hogy mód nyílik az ÉNY-i saroktorony vizsgálatára is.

Az erőd falai egy nem teljesen téglalapalakú terület zárnak közre. A északi erődfal keleti vége – talán a mocsaras talaj miatt – kicsit dél felé törik meg. A most következő leírás az erődfal rövid jellemzése (40. kép.) Az erődfal alapozási vastagsága 280 cm, és a református templom mellett ma is látható maradványok alapján *opus incertum*. A 254 m hosszú nyugati oldalon hat darab, 37 m tengelytávolságban fekvő oldaltorony helyezkedik el. Az oldaltornyok falvastagsága 2 méter, belső átmérőjük 9 méter. Az oldaltornyok belső köríve egy kicsit bemélyed az erődfalba. Az oldaltornyok rendszerét a nyugati falon az északról számított 2. és 6. torony helyének ásással történő meghatározásával, valamint a felszíni nyomok és *Paulovics István* ásásai alapján pontosan sikerült meghatározni. A keleti oldalon (225 m hosszú) is nyilván a nyugatihoz hasonlóan helyezkedett el – a rövidebb falhosszúság miatt – 5 oldaltorony. Ezek kutatása a magas talajvíz miatt nem volt lehetséges. Az északi oldalon (hossza 298 méter) a nyugati saroktól számítva 160 méterre van az erőd kapunyílása, tehát a kapu nem az erőd tengelyében volt. A kapuépítménytől nyugatra három, keletre 2 oldaltorony állt. A kapuépítményen kívül kutatóárokokkal meghatároztuk az első, negyedik és ötödik oldaltorony helyét. A kapuépítményt kívül két, az oldaltornyokkal azonos méretű torony fogja közre, belül egy négyszögletes belső torony

vagy falszoros állt. Az erődfal bejáratánál, a bevezető út alatt az erődfal nem volt megépítve. Az erőd déli kapuja az északival megegyezik. Az erőd déli oldalán a tornyok az északihoz hasonlóan helyezkedtek el. Meghatároztuk a déli kapuépítmény alaprajzát, valamint a nyugatról számított első oldaltorony helyét.

Az erődfal belső oldalához közvetlenül épületsor csatlakozik, miután majdnem minden kutatott helyen az az erődfalhoz csatlakozó falakat lehetett megfigyelni.

A kutatás egyik feladata volt annak eldöntése, hogy a ságvári erődnél, is megfigyelhető-e egy korábbi építési periódus, amit Iovia – Heténypuszta esetében *Soproni Sándornak* sikerült megállapítania.¹³ Az általa megállapított első építési periódus jellemzői a kisebbméretű patkóalakú oldal- és kaputornyok, valamint a legyezőalakú saroktornyok.

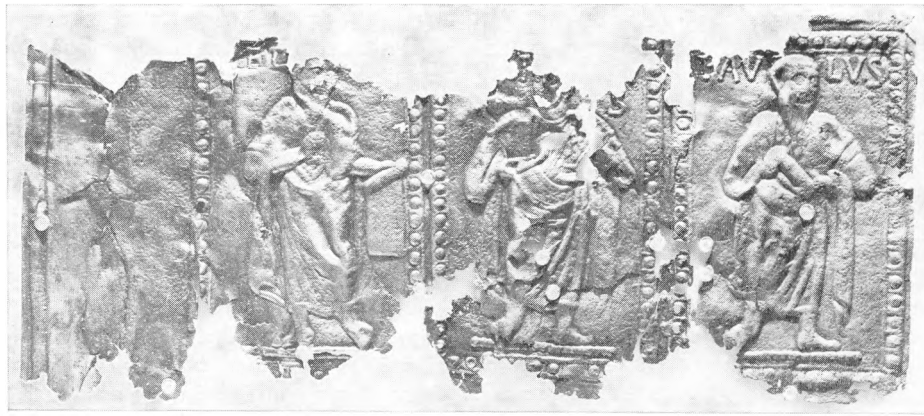
Ságváron a kaputornyoknál törekedtünk – sikeresen – az első periódus meglétének meghatározására. A déli kapuépítménynél a kapu mindkét olda-

41. A ságvári római erőd első periódusban épített kaputornyának fundamentuma, amelyet az átépítés során kitermelték. – Fundamentgraben des in der ersten Periode errichteten Torturmes der römischen Festung von Ságvár. Das Fundament wurde bei den Umbauten vernichtet.

13. SOPRONI S., Die spätrömische Festung von Iovia. Acta du IXe Congrès Int. d'Études sur les frontières Ro-

mains. Bucarest–Köln 1974, 18. (a továbbiakban: SOPRONI 1974).

42. Ládikaveret a ságvári római erőd déli kaputornyából. — Kistenbeschlag aus dem südlichen Torturm der römischen Festung von Ságvár.

1:2

lán megállapítottuk a korábbi torony meglétét (41. kép.) Az I. periódus kaputornyát az É-i kapunál is megtaláltuk. Ezeknek a tornyoknak az alaprajza azonban nem patkó volt, hanem a külső méretet tekintve 6 méter hosszú és 6 méter széles, 150 cm falvastagságú szögletes sarkú négyzet. Az első periódus falait a II. periódus megépítésekor alapjáig kitermelték és az új falak alapozásánál kikerült földdel töltötték be. A patkótorony alapozása színben is alig válik el a környező földtől, azonban megléte minden vizsgált helyen kétséget kizáróan megállapítható volt.

Érdekes kérdést vet fel az erőd második periódusának építési módja. Sajnos a teljesen kitermelt erődfalak miatt csak másodlagos megfigyelésekre van lehetőség. A református templomnál azonban megmaradt a kőfal, éppen ott, ahol egy kerek torony is fekszik. Megfigyelhető, hogy a kerek torony egybeépült az erődfallal – és ez logikus is. Nehezen képzelhető el, hogy a nagyméretű oldaltornyokat az erődfalhoz hozzáépítsék. Az I. periódus erődfalát – legalább is az építendő kerek oldaltornyok körzetében – lebontották a II. periódus építésekor.

Az északi kaputornyónál meg lehetett figyelni, hogy az első periódus falait csak részlegesen, megépítendő kerek tornyoknál és a kapuépítménynél bontották el, a többi fal megmaradt. Ugyanis a kapu nyugati tornyától 260 cm-re nyugatra az erődfal a torony felé 40 cm-rel vastagabb, és ugyanott a belső oldalon egy pillérszerű falmaradvány volt megfigyelhető. Valószínű tehát, hogy az átépítéskor az első periódus kapuépítményét teljesen lebontották. Ez az elbontás a leendő kerek tornyokon túl 260 cm-ig tartott. Itt a kapu miatt az új erődfalat vastagabbra építették (350 cm) és az összeépítést a fal belső oldalán pillérrel erősítették meg.

Sajnos az elmúlt évek ásataiból semmiféle olyan anyag nem került elő, amellyel az építési periódusokat keltezni lehetne. Megjegyzendő azonban, hogy az eddig kutatott kaputornyokban a római rétegek újkori pusztulása igen nagymérvű volt. A déli erőd-

kapu nyugati tornyában, amelyet korábban csak egy kutatóárokkal metszettünk meg, vastag, sokrétegű égési szintek voltak megfigyelhetők. A torony belsejét 1974-ben feltártuk, de keltező anyag nem került elő. Azt viszont megállapíthattuk, hogy a kerek tornyos periódusban a torony leégett, a belső fa-szerkezet, lezuhant, majd egy nagyobb padlószint megemelés következett.

Így a keltezését illetően egyéb adatokra vagyunk utalva. Az erőd első építési periódusa történetileg kevésbé meghatározott és egyértelmű, mint Heténypusztán, miután még a legezőalakú saroktornyokat nem sikerült megtalálni.

Annál is inkább fontos az első periódusban épült saroktornyok vizsgálata, miután az ebben a periódusban épült oldaltornyok teljesen szögletesek. A patkóalakú tornyokat Nagy Konstantin uralkodására keltezik. A heténypusztai belső erőd az I. periódusban patkóalakú oldaltornyokkal épült fel, és így építését valóban Nagy Konstantin korára tehetjük,¹⁴ Ságvár esetében azonban a szögletes tornyok miatt lehetséges egy tetrarchia-kori megépülés is.¹⁵ Megjegyzem, hogy a II. periódusban épülhettek fel az erőd falon belüli, az erőd falhoz csatlakozó épületek is. Ezeket azonban – legalább is a kapuk körzetében – később elbontották és helyüket planírozták.

Az ásátás során nagyszámú kerámiatöredék került elő: simított, hálósan besimított és mázas kerámiatöredékek egyaránt. Keltező helyzetű érem azonban nem került elő.

Ha az eddigi ásátás során az építési kort pontosan meghatározó lelet nem is került elő, előkerült azonban egy olyan leletegyüttes, amely nemcsak Ságvár, hanem egész Pannónia későrómai történetéhez is rendkívül fontos adatokat szolgáltat. A déli kapuépítmény keleti tornyában feltártunk egy 90 cm átmérőjű gödröt, amelyben minden bizonnyal az erőd ókeresztény bazilikájának elhasznált, régi vagy elpusztult liturgikus tárgyait rejtették el: bronzserpenyőt, vaspaterát, vasmécsest, egy belül ezüstözött,

14. BARKÓCZI L., AHung 33 (1954) 31. — SOPRONI S., AÉ 81 (1954) 52. — MÓCSY A., PWRE Suppl. IV. 653. — SOPRONI S., 1974, 184.

15. Vö. a spalotai és a gamzigradi palotát. Az első periódus biztosabb keltezését elsősorban a régészeti leletektől várhatjuk.

kisméretű kapszulát (ereklyetartó) és egy, a szentek alakjaival díszített és nevükkel ellátott ládika bronzvereteit (42. kép.) Ugyancsak a torony belsejéből, egy fehér márvány profilált szélű, mélyített felületű asztallap (oltár?) két töredéke is előkerült.

A lelet nemcsak egy ókeresztény bazilika létét valószínűsíti, hanem az ábrázolt szentek alapján hozzájárul a ládikaveret műhelykérdésének a megoldásához és mind Pannónia későrómai történetéhez, mind a kontinuitás kérdésének vizsgálatához fontos támogatást nyújt.¹⁶

Az erőd alaprajzának meghatározásán túl egyéb eredményekkel is szolgált az ásatás. Megtaláltuk a korai római település (Tricciana) helyét is. A telep – részben felszíni gyűjtés alapján az erőd déli oldalától délre kezdődik és ÉK felé tart. Az ÉK-i erőd saroknál is feltártunk koracsászárkori rétegeket.¹⁷ Az erődöt tehát ráépítették a korai telepre. Mind a déli erőd kapu, mind az ÉK-i saroktorony feltárásánál a felszínre került a korábbi település planírozott rétegből származó kerámiaanyag: szürke, pannóniai áru, sigillaták, festett kerámiatöredékek az I–III. századból.

Az erőddel egykorú település – terepbejárások alapján – az erődtől északra, az erődből kivezető út mellett feküdt.¹⁸ A területen egy síraedikula töredéke és késői kerámia, valamint IV. századi érmék kerültek elő. Továbbá kitűnt, hogy a területen – feltehetőleg – nem a tömlőchenyi a legkésőbbi temető. Az erőd É-i oldalán, a kapu körzetében római téglasírokat találtak. Ezeknek a síroknak – a bemondás szerint – mellékletük nem volt. Továbbá az erődből kivezető É-i út mellett a kaputól mintegy 150 méterre egy Ny–K-i tájolású csontvázas sír került elő 1972-ben meszesgödör ásása során. A csontváz mellé egy nagyméretű, szürke, besimított díszű korsót helyeztek. (43. kép.) Úgy látszik tehát, hogy az erődhöz közel még egy temetőt nyitottak a IV. század végén.

Az 1973. évi ásatás során az északi erőd kapu körzetében az erőd falon belül egy „lakógödört” sikerült feltárni és még további 3 volt megfigyelhető. A rétegvizonyok miatt a lakógödörök készítését a IV–V. század fordulójára el nem lehet keltezni. A gödörben és az erőd más területén a legfelső kevert rétegben olyan kerámiaanyag került elő, amely IV–V. századi erdélyi anyaggal látszik kapcsolatban állni.

Az erőd belső területén – egyes helyeken sűrűsödve – a felszíni épülettörmelék látható, az erőd ÉK-i negyedében a felszíni törmelék alapján egy nagyméretű épület állt. Az itt húzott kutatóárkokban egy festett falú, palotaszerű épület figyelhető meg, amelynek egyik termét mozaikkal burkolták. Más termeket fűtöttek: jól megépített hypocaustumcsatorna és falfűtés maradványai is előkerültek. A palota te-

43. Ságvár. Besimított díszű korsó a II. sz. temetőből. – Krug mit eingeglätteter Verzierung aus dem Gräberfeld Nr. II. 1:2

ületén előkerült legfontosabb lelet: bolygatott, épülettörmelékes rétegből tucatnyi színes üvegmozaik-kocka (kék, sárga, lila, zöld) került elő. Az erőd fal és a palotaszerű épület kapcsolatát és kronológiáját még nem sikerült megállapítani. Az erőd több pontján – belső épületekből – ablaküvegtöredékek is előkerültek. Falfestménytöredékeket találtunk egyes oldaltornyok alapárkainak betöltésében, valamint a déli kapuépítménynél. Mindezek a megfigyelések arra utalnak, hogy az erődített telep meglehetősen nagy luxussal volt ellátva.

Az erőd pusztulásának időpontjáról nem rendelkezünk adatokkal. Jelentősebb továbbéléssel és népvándorláskori lakossággal sem számolhatunk. Az eddig előkerült kerámialeletek alapján legfeljebb V. századi lakosságot lehet feltételezni.

Befejezésül néhány gondolat a belsőpannóniai erődített telepek rendeltetésének kérdéséhez. Az utóbbi időben a szakirodalomban két nézet tűnt fel: az egyik az erődök katonai jellegét hangsúlyozza,¹⁹ a másik nézet szerint császári nagybirtokközpontok voltak.²⁰

16. A ládikaveretet Gáspár Dorottya dolgozza fel.

17. Ebből a koracsászárkori telepből származnak bizonyára a CIL-ben közölt sigillaták (CIL III 10896, 12014, 401, 359 a stb. A területen Domitianus denárja a legkorábbi általam ismert érem.

18. Az erődtől északra feküdt a későrómai település. Itt nagyobb számban kerültek elő IV. századi érmék és kerámiatöredékek.

19. SOPRONI 1974, 185–6.

20. MÓCSY A., Pannónia a késői császárkorban. Budapest 1974, 134–140.

Véleményem szerint mindkét feltételezés igaz, és a két nézet összehangolására van lehetőség.

A császári nagybirtokközpont elméletet Mócsy András fejtette ki. Érveihöz még hozzátelhetjük a következőket: mind az 5 erődített telep az *Itin. Antonini*-ben említett útvonalon fekszik.²¹ Ezek az útvonalak a tartomány katonai és civil igazgatási központjait kötötték össze és lehetségesen császári utazások alkalmával készültek a III. sz. legvégén.²²

Lényeges lehet az a megfigyelés is, hogy mind az öt erőd az eltérő tájolású pannóniai centuriációs területek határaitra esik.²³ A városi jogú települések territoriumát (vagy annak egy részét) az alapításkor centuriálták és kiosztották a letelepítetteknek. A fennmaradó, nem centuriált terület állami tulajdonban maradhatott. A nagybirtokok, különösen a császári nagybirtokok kialakulása éppen ezért a centuriált területek, ill. a városi territoriumok határára várható.

A nagyméretű palota megléte Fenékpusztán és Ságváron, az aránylag ritka beépítettség, a fenékpusztai I. sz. bazilika valószínű reprezentációs terem rendeltetése²⁴ mind a megerődített császári villa, császári palota mellett szólnak. A III. század végétől a császári (és helytartói) palotákat amúgy is castrumnak tekintették és nevezték. Hogy a castrum-megjelölés nemcsak ideológikus elnevezés volt, arra sok más mellett a spliti palota is utal.²⁵

Azonban a katonai rendeltetést is több érveléssel lehet alátámasztani. Ioviában (Heténypuszta) cohors állomásozott (*Not. Dign. occ.* 33,61).²⁶ Az erődök második építési periódusában készült azonos erődfal alaprajzát aligha lehet mással, mint központilag irányított katonai építkezéssel magyarázni. A problémát magam nem is abban látom, hogy ezek az erődök katonai irányítással készültek, és abban sem, hogy katonaság állomásozott bennük. Ezt magam is hiszem. A kérdés az, hogy ezeket az építményeket stratégiai célból hozták-e létre? Végsősoron elképzelhető len-

ne, hogy a császári nagybirtokok központjait teljesen azonos elv szerint építették ki és erődítették meg az egyre gyakoribb barbár betörések miatt, azonban ebben az esetben a biztosan császári tulajdonban lévő, a limes közelében fekvő parndorfi villagazdaságot²⁷ miért nem erődítették meg? A parndorfi villa megerősítésének hiánya arra utal: ha fel is tételezzük, hogy a belső erődök esetében császári nagybirtokközpontokat erődítettek meg, a megerősítést azonban nem önmagában a villagazdaság császári nagybirtok jellege okozta.

A vizsgálatnál fontos adatokat jelentene az erődön belüli palota-villák kronológiai vizsgálata: előbb épültek-e meg az erődfalak, vagy egyidősek vele. Fenékpusztán ugyan ismerjük a villa vázlatos alaprajzát, de semmi többet. A ságvári ásatás eddigi eredményeiből semmi biztosat nem tudunk mondani, de valószínű, hogy a palota legkorábban a tetrarchia korban épült meg.

Vizsgálatunk szempontjából nagy jelentőségű az a tény, hogy ezeket az erődöket I. Valentinianus korában egységes alaprajzzal építették át.²⁸ Márpedig ez az átépítés rendkívül nagy munkával járt, hisz az erődfalakat, a kapuépítmény körzetét szinte teljes egészében le kellett bontani, hogy a patkótornyok helyébe nagyméretű kerek tornyok épülhessenek. Ez az átépítés Iovia és Ságvár esetében biztos, valószínűnek tartom Móríchida–Kisárpás és Környe esetében is, míg Fenékpusztán eddig nem került elő Nagy Konstantin-kori erődfalperiódus. Ezt az egységes, nagyszabású, a korábbi elbontásával járó átépítést – ha a belső erődök csupán császári nagybirtokok gazdasági központjai voltak, katonai aspektus nélkül – nem tudnám magyarázni. A IV. század első felében tehát azokat a császári nagybirtokokat, amelyek a főútvonalak mellett feküdtek, megerősítették és katonai utánpótlási bázisként használták fel, azonban a császárlátogatásokra is alkalmassá

21. SÁGI K., AA 18 (1970) 150. Valcum – Fenékpusztá (Sopron – Sopianae); Mursella – Móríchida (Savaria – Arrabona); Iovia – Heténypuszta (Sopianae – Brigetio) Tricciana – Ságvár (Sopianae – Arrabona). Környe neve nem ismert. Azonban véleményem szerint a helység a Sopianae – Brigetio útszakaszon keresendő (*It. Ant.* 264,7–265,3). Ezen az útvonalon a Brigetio előtt utójára említett helység Floriana, amelytől Brigetio VII vagy XIII MP távolságra fekszik. Ez azonban nyilvánvalóan tévedés. Ugyanis Floriana szerepel a Savaria–Aquincum útvonalon is (*It. Ant.* 263, 3–9) és Csákvárral azonosítható (TIR L–34, 59, további irodalommal). A Savaria – Aquincum útvonal nem futott Környénél, hanem attól jóval délebbre kellett futnia. Ha viszont feltételezzük, hogy Floriana Csákvár, akkor az Itinerárium mérföldadata (8 vagy 13 MP) téves. Véleményem szerint a szövegmásolásakor itt kimaradt egy településnév, mégpedig az, amire a 8 vagy 13 MP vonatkozik. Hogy hiányról valóban beszélhetünk, azt a Sopianae – Brigetio útvonal MP adatainak az összege is tanúsíthatja: az egész távolság (155,190km) rövidebb, mint a valóságban a teljes távolság.

A sorozatos másolások következtében tehát az Itineráriumból Floriana és Brigetio között kimaradt egy településnév, amire az Itineráriumban a Floriana – Brigetio távolság vonatkozik. Véleményem szerint ez a kimaradt településnév volt a környei erőd előzményének a neve. Vö. még: FITZ J., AIR 2–3 (1963) 153.

22. V. BERCHEM D., *Mémoire de la Société nationale des Antiquaires de France* 8 (1936) 178.

23. TÓTH E., A római centuriáció nyomai Pannóniában. (Kézirat 1968)

24. TÓTH E., *Diss. Arch. ser. II.* 1 (1972) 45–46.

25. Vö: TÓTH E., *Diss. Arch. ser. II.* 1 (1972) 38, irodalommal.

26. SOPRONI 1974, 185. A Fenékpusztán előkerült fegyverekről SÁGI 1970, 150–151.

27. SARIA B., *WAB* 35 (1966), 270. – MÓCSY A., *AAH* 21 (1969) 365, 256.jegyzet. – MÓCSY A., *Adriatica, Misc. Gregorio Novak. Zagreb* 1970, 583. – TÓTH E., *AAH* 25 (1973) 133, Anm. 174.

28. SOPRONI 1974, 184–5.

tették őket,²⁹ itt gyűjtötték össze a körzetből a begyűlt gabonát,³⁰ innen látták el a limes egy részét. Refugiumpként szolgálhattak az erőd környékén élő lakosság számára, de az expeditionális hadsereg is igénybe vehette. Az erőd első periódusa feltehetőleg nem szolgálta közvetlenül a tartomány belsejének védel-

mét, hanem csak az utánpótlás céljait. A kerekternyos második periódus megépítésében stratégiai szempontok is szerepet játszhattak. Nem lehetetlen, hogy a IV. század második felétől az utánpótlás biztosításán túlmenően a bebecsapódó támadások ellen egy belső biztonsági vonalat is jelentett.

Tóth Endre

29. A CTH-ban (XI 32, 36). TRIE rövidítésű helyen kiadott császári rendelet kiadási helye egyáltalán nem bizonyos, hogy Ságvárra vonatkozik, mint Seeck az emendálás után feltételezi (O. SEECK, Regesten der Kaiser

und Päpste. Stuttgart 1919, 109.) A Trie-t ugyan valószínű Tric.-re kell javítani, de ez a Sirmiumhoz közel eső Tricorniumra (TIR L 34,113) is vonatkozhatott.
30. Fenékpusztán és Heténypusztá kerültek elő horreumok.